

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1958**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1958

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden återger ett stycke sidenbrokad, vävd senast 1765 av Abraham Ekstedt. Materialet är silke från "Mulbärs Plantagen vid Lunds Stad". Nordiska museet, Berchska samlingen. Se Ingegerd Henschens uppsats, sid. 47.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1958

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

ARBETARHEM I GÄVLE

En undersökning och en utställning

av Elisabet Stavenow

Under maj månad deltog Nordiska museet i en utställning i Gävle, kallad "Från grändidyll till solkvarter". Med denna utställning firade det kommunala bostadsbyggnadsföretaget AB Gavlegårdarna sitt 40-årsjubileum och invigde därmed en ny utställningshall i Gävle. Där visades i fastighetschefen Louis Campanellos regi stadens förnyelse med kartor och modeller, man redovisade byggnadsbolagets tillväxt och utställde produkter från möbelfirmor i staden. Eftersom Gavlegårdarna specialiserat sig på arbetarbostäder och mindre lägenheter visades som en särskild avdelning i fyra montrar "Arbetarbostaden genom 100 år". Denna del var arrangerad av Nordiska museet och skall här presenteras, men dessförinnan några ord om den undersökning av bostadsvanor som föregick utställningen.

Gavlegårdarnas kamrer, Helmer Viklund, som var drivkraften bakom såväl undersökning som utställning, satte sig i förbindelse med Nordiska museet, och i mars sattes arbetet i gång. Författaren och två seminarister sökte upp gamla gävlebor och bad dem berätta om sina hem. Vi använde inga frågelistor, därför att intervjuer med sådana lätt blir fastlåsta och schematiska. Vi ritade upp väggar till ett rum, frågade var fönster, dörrar och spis var placerade och snart var man i gång med möbleringen. Lättast att minnas var barndomshemmet och det första egna hemmet, men vi fick också beskrivningar av dem som varit inneboende eller haft provisoriska bostäder. Vi fick reda på möbleringen, möblernas, textiliernas och bäddarnas art, matvanor, klädvanor, hygien, arbets- och sällskapsvanor.

Undersökningen omfattar ett 30-tal hem från 1880-talets mitt till omkring 1920. Längre tillbaka är svårt att komma och vi har gått så långt fram i tiden för att få med något av den begynnande standardhöjningen efter första världskriget. Trots att undersökningen inte gjorts mer omfattande upprepade sig snart svaren från ställe till ställe, när det gällde en och samma tidrymd. Man kunde se hur standardiserade hemmen var, hur stränga regler som gällde för ett hems utformning och hur självklart dessa regler anamades.

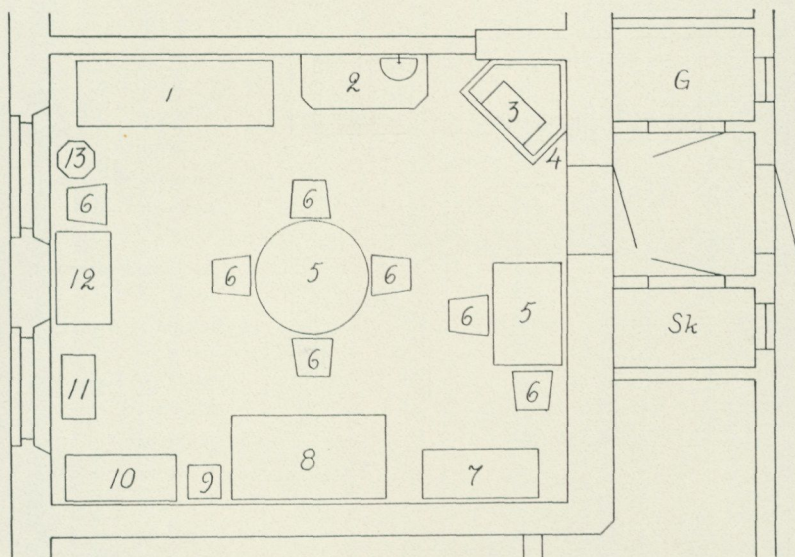
Dylika undersökningar har gjorts i Stockholm i samband med Metallarbetarutställningen 1938 och under ledning av Gregor Paulsson på ett flertal platser för bokverket Svensk stad (1950—1953).

Gävle är ett intressant studieobjekt när det gäller arbetarbostäder. Staden brann 1869, varvid 500 gårdar lades i aska. Trots den bostadsbrist som då uppstod utvecklades Gävle snabbt till industristad. Garverier, tobaksfabrik, porslinsfabrik, ångväveri och tillverkning av järnspisar visar något av industriens mångsidighet redan på 1870-talet. Den stora nybyggnadsverksamheten, hamnen, varvet och brädgårdarna drog också folk till staden, vilket förvärrade bostadskrisen ytterligare.

En stadsarbetare berättar att han bodde med mor och syskon i en s. k. arbetarkasern på 1880-talet. I en stor sal bodde flera familjer. Mitt i rummet var en stor spis där kvinnorna lagade mat. Rummet var indelat med linor och kritstreck, och ryggstyckena på de gustavianska sängarna bildade vägg mot grannen. När dessa baracker revs flyttade familjen till ett litet spisrum, där villkoret för att få hyra var, att man hade en annan familj inneboende. En sommar tältade folk i Brynäsbergen i hyddor, byggda av träbitar och tjärpapp. Först när Brynäsområdet började bebyggas på 90-talet blev förhållandena bättre.

Sådant hörde dock till det ovanliga även om trångboddheten var värre i Gävle än i de flesta andra städer. Ett fyrspisrum, dvs. ett bostadsrum med kokspis eller kakelugnsspis, var en mycket vanlig bostadsform. I ett sådant rum kunde det ju bli ganska trångt om man hade många barn. Där skulle man sova, laga mat, tvätta sig och sköta småtvätt. Där skulle man ha förvarings-

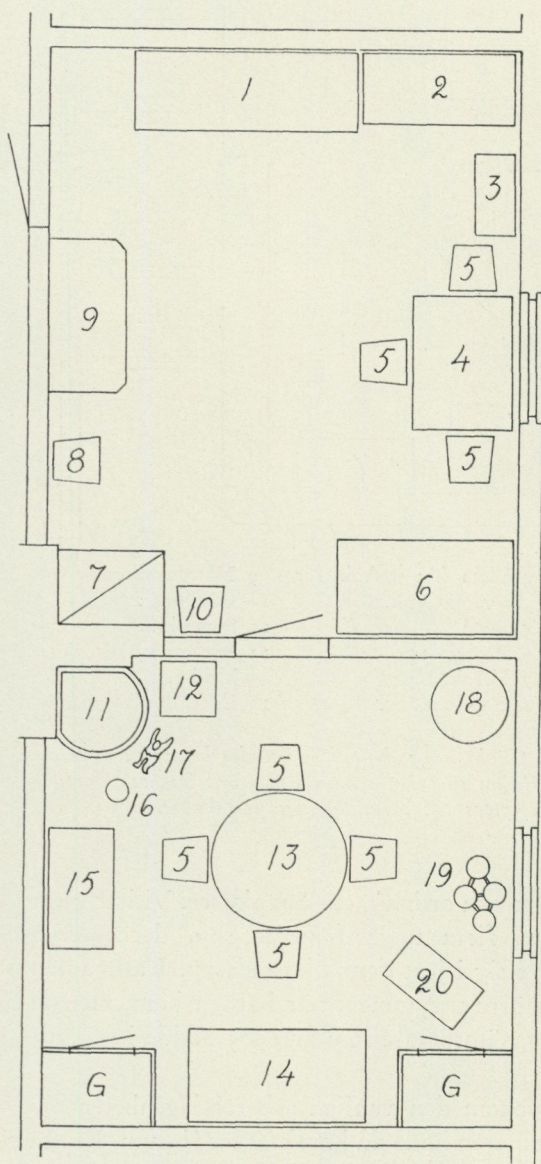
1 Kökssoffa för inneboende.	4 Plats för gaskök för sommarbruk.	9 Nattduksbord.
2 Diskbänk med vatten och avlopp.	5 Bord.	10 Chiffonjé.
3 Kachelugnsspis.	6 Pinnstolar.	11 Symaskin.
	7 Skänk.	12 Byrå, däröver väggklocka.
	8 Imperialsäng.	13 Litet bord.

Fyrspisrum i Brynäs, Gävle, 1897, bostad för stadsarbetare med hustru och en inneboende. Miljön stod i det närmaste orörd i mars 1957 och möblerna kunde överflyttas till utställningens 90-talsrum.

möbler för alla sina saker och ordna med sängplatser. Vi har gjort minnesuppteckningar på flera unga familjer som decennierna kring sekelskiftet bosatte sig i just denna bostadstyp. I allmänhet försökte de flytta till större utrymmen, när barnen kom, men vi har uppgifter om en korsnäsarbetare som år 1905 bodde i fyrspisrum med tolv barn.

Jämte fyrspisrum förekom den vanliga arbetarelägenheten om kök och kammare. Kammaren hade då karaktär av finrum. I vissa fall bodde föräldrarna där, eventuellt med döttrarna, medan sönerna sov i köket. Men det hände ofta att kammaren stod oeldad på vintern medan familjen trängde ihop sig i köket. När

- 1 Kökssoffa.
- 2 Skänk.
- 3 Symaskin.
- 4 Matbord.
- 5 Pinnstolar.
- 6 Imperialsäng med gästsängkläder.
- 7 Spis.
- 8 Stol med vattenhink.
- 9 Zinkklädd diskbänk.
- 10 Stol att lägga kläder på.
- 11 Kakelugn.
- 12 Kommod.
- 13 Bord.
- 14 Föräldrarnas imperialsäng. När det kom främmande flyttade föräldrarna in i köket och gästen lades i kammaren. Gästsängkläder flyttades då hit.
- 15 Byrå.
- 16 Snäcka (farfadern var sjöman).
- 17 Stövelknekt i gjutjärn.
- 18 Litet bord med duk med pärlfrans. På detta fotografer.
- 19 Blomställ av svart rundstav med fikur, fuchsia och flitiga Lisa.
- 20 Gungstol.

Bostad om rum och kök för stuveriarbetare med hustru och sex barn, Strömsbro.

Vaktmästaren på Folkets hus med familj, Gävle. Foto: Fru A. Wall, 1910-talets början.

man talar med män i femtioårsåldern kan man få höra: "I kammaren kommer jag knappt ihåg hur det såg ut, för dit fick man nästan aldrig gå in", eller höra om stora syster som skvallrade för modern: "Mamma, Kalle har varit i kammaren." Man har t. o. m. berättat att kakburken gömdes i kammarens kakelugn — där eldades ändå aldrig. Trots detta förekom under 1900-talets första år en högt uppbäddad imperialsäng i kammaren, en sorts representationsmöbel, som inte användes. Den dubblerades nämligen av en annan imperialsäng i köket, där föräldrarna sov, omgivna av barnen i kökssoffa, bordbänk, på sofflock eller på golvet.

I många hem användes bara en lampa, ty man skulle spara på ljuset. Man har berättat om hur modern tog fotogenlampan för att göra i ordning kvällsvarden och hur fadern satt och trummade med fingrarna i bordet tills han kunde återgå till sin tidningsläsning.

Bostadstyperna har i stort sett varit sig lika under den period

Bryggeriarbetarefamilj i sitt hem i Gävle. Fotografiet togs för att sändas till släkt i Amerika. Foto: Fru A. Wall, 1910-talets början.

vi sysslat med. Däremot växlar möbeltyperna från generation till generation. De möbler som skaffades under 80-talet och fram till 1900-talets första år synes i de flesta fall ha beställts hos snickare, ibland på landet utanför Gävle. Trots detta har reglerna för vad man borde ha, varit så fasta att möblerna och även möbeltyperna blivit mycket likriktade.

De som gifte sig under 70- och 80-talet skaffade sig en gustaviansk säng, dvs. en utdragssäng med hög rygg, som stod med långsidan mot väggen. Under dagen sköts den ihop och bäddades högt upp, ju högre dess bättre. Man skaffade sig slagbord, dragkista och stolar. I köket fanns dessutom den vanliga träsoffan, som höll sig kvar långt in på detta århundrade, och en skänk. Möblerna var enkla med endast någon svarvning och målade i brunt eller rödbrunt.

På 90-talet slog imperialsängen igenom. Den är också en högt uppbäddad utdragssäng men placerad med huvudgärdens mot

väggen. Chiffonjé, byrå med hög spegel eller pigtittare, hörde jämte skänk, kökssoffa, bord och pinnstolar till det vanliga möblemanget. Möblerna är under 90-talet och i början av 1900-talet mer snidade och svarvade än under föregående period och målade i mörk träimitation. Symaskinen började bli allt vanligare; ofta togs den på avbetalning. Möbleringen följde ett fast schema. Sängen dominerade, förvaringsmöblerna sattes utmed väggarna med skänken nära spisen. Ett bord för måltider stod vid fönstret eller nära skänken. I ett fyrspisrum hade man dessutom gärna ett runt bord med stolar mitt på golvet. Det blev en ersättning för finrummet. I hem med kök och kammare stod den möbelgruppen i kammaren. Under bordet lades ofta en slitmatta, dvs. en korkmattsbit, och kant i kant med denna lades trasmattnslängder i fyrkant. Korkmatta som hel golvtäckning har vi hört talas om först in på 1900-talet. Symaskinens placering är växlande, ibland står den i köket, ibland i kammaren.

Imperialsängen höll i sig länge men började under 1900-talets första år kompletteras av paneldivanen med vägghylla. Så småningom ersattes sängen i de nybildade hemmen med divan eller soffa. Endast i ett fall, 1905, har vi träffat på möblering med divansbord. Bordet har i allmänhet stått med stolar omkring mitt på golvet utan sammanhang med soffan.

Med 1910-talet kommer garnityrmöbeln, och om man tyckt att möblerna tidigare lidit av en viss uniformering så var det intet mot vad som nu blev. Möblerna togs från snickerifabriker och såldes genom möbelaffärer i Gävle. Nästan hela möblemanget inköptes i samma utförande, vanligen i ekfaner med ett litet inskuret äpple eller annat blad- eller fruktmotiv. Samma möbeltyper i litet tung jugend med droppliknande klumpar kring benen och böjda bågar i ryggstycken och spröjsverk fanns också i enklare utförande, och klädseln varierar mellan blommönstrad schagg och vaxduk med metallstift.

Till ett sådant garnityr hörde en soffa, som med nedfällda armstöd och vänd sits blev en tvåmanssäng, vidare ett salsbord med tillhörande stolar. I en bostad om två rum och kök kallade man nu rummet sal och hade det fyrkantiga bordet placerat mitt på golvet under lampan, men samma möblering förekom i bostäder

om ett rum och kök. På bordet låg dubbla dukar, en mönstrad s. k. gobelängduk och ovanpå den en mindre vit lysduk med hålsömmar. Man hade skänkskåp med glasdörrar i överskåpet och hylla för prydnadssaker: kaffekanna, sockerskål eller fruktknivstall av nysilver eller nickel, skålar av kristall eller pressglas och glaskaraffer. Hade man råd skaffades linneskåp, en stor möbel med spegeldörr, och kanske inköptes även ett skrivbord, två mer exklusiva möbler, som först nu tycks ha gjort sitt intåg i arbetarhem. Tidigare hade man använt kistor och skänkskåp till förvaring, och eventuella skrivgöromål hade inte krävt någon särskild plats.

De vänliga blommande krukväxterna från föregående perioder byttes ut mot palmer och kaktusar. Dessa sattes på piedestaler; vanligen hade man två stycken, placerade som pendanger och utförda i samma stil som det övriga möblemanget. Symaskinen åkte nu ut i köket. Den typ av garnityrmöbel som här beskrivits, höll i sig länge. Så sent som 1935 köpte en kommunalarbetare möbler av denna typ i en möbelaffär i Gävle. Möbleringen tycks emellertid ha gjorts friare då än i de familjer som satte bo 1919 eller 1920.

Under den tid som här beskrivits blir även förrådet av tavlor och prydnadssaker rikare. Under hela perioden hade man oljetryck och fotografier symmetriskt arrangerade kring klockan eller ovanför sängen. Fotografier av den egna familjen och släkten, av arbetslaget eller fackföreningens medlemmar, av Gävle eller av kolonistugan var brukligt. Kung Oscar och drottning Sofia satt i oljetryck på väggen även i ganska radikala hem. Kungafamiljen och Viborgska gatloppet ur Allers konstbilaga hörde till de vanligaste tavlorna under 1900-talets början. I slutet av 1910-talet slog de mer sofistikerade fotograferade skulpturerna i brunt och vitt igenom, insatta i släta ramar.

Också sängkläderna förbättrades. Under 80- och 90-talen var halm den vanliga madrassfyllningen, åtminstone för barn och inneboende, men också sönderhackad hyvelspån förekom. Under 90- och 1900-talen blev det allt vanligare med raffelstopp, dvs. sönderklippta trasor, helst av ylletrikå, vilket ju var en avsevärd förbättring. Underlakan och örngott tycks ha varit vanliga under

Fyrspisrum från år 1897. Rekonstruktion av bostad för stadsarbetare med bustru och en inneboende på AB Gavlegårdarnas utställning i Gävle.

hela perioden. Överlakan var en lyx på 90-talet men blev allmänare inpå det nya seklet. I en bouppteckning från 1860 efter en tobaksarbetare står två lakan och en handduk upptagna. 1910 finns ett dussin lakan och två dussin handdukar hos en garveriarbetare. De siffrorna är visserligen individuella, men man kan ur dem läsa en tendens mot höjd komfort och hygien.

Bostäderna var under hela perioden ofta obekväma och bristfälliga och att missnöjet med dem var stort kan man se av flyttningsfrekvensen. Många familjer flyttade vart eller vartannat år på jakt efter något bättre. Ohyran i husen var också en ständig källa till otrevnad. En gång när vi försökte göra en möblerings-skiss fick vi till svar: "De möblerna har stått på så många ställen så inte kan jag komma ihåg hur de stod." Men också en sådan uppgift är intressant. Den bekräftar vad andra berättat om de ideliga flyttningarna.

Från det ena hemmet till det andra upprepar sig förhållandena.

Man har samma slags möbler, samma mat, och trångboddheten är stor överallt. Men det finns variationer. Man kan ha bott i ett hus med vatten, avlopp och gas, vilket gjorde husmors arbete betydligt lättare. Gävle var en föregångsstad när det gällde gas och vatten, även om bostadsförhållandena i övrigt inte var särskilt hedrande för staden.

Husmors dag i ett arbetarhem var både lång och mödosam. Kl. halv fem kunde hon få stiga upp för att göra upp eld, laga frukost och ställa i ordning matsäck. Hon bar ved och vatten, sydde kläder åt sig själv och barnen, lagade, tvättade och lagade mat. Hade hon potatisland var det hennes sak att ta upp potatisen. Var det ont om pengar — och det var det alltid — fick hon ta städning eller ta hem sömnad. Ofta kom hon sist i säng. Hemmets sammanhållning och snygghet vilade på kvinnorna. I många hem var spritmissbruket ett stort problem. Man får väl se det som ett utslag av önskan att komma bort från den ofta ganska trista hemmiljön. Kvinnorna blev tidigt slitna av arbete och täta barnsängar.

Genom att foga berättelse till berättelse får man en ganska tydlig bild av en gången tids arbetarhem. Kunskapen därom är ju ännu lättillgänglig och de intervjuade har ofta påpekat det föga märkvärdiga i vad de haft att berätta. "Vi hade det som alla andra", säger de, men tillsammans får dock dessa berättelser ett intresse. Man kan sammanställa dessa minnesanteckningar med husplaner och mantalslängder, ibland också med bouppteckningar för att få bilden säkrare fixerad. Tyvärr är ofta bouppteckningarna alltför summariska från hem i små förhållanden för att vara till riktig nytta. På fotografier kan man se hur saker varit arrangerade. Som ett fynd betraktar vi en serie på tjugo interiörfotografier från arbetarhem i Gävle under 1910-talet. En brädgårdsarbetarhustru, fru Albertina Wall, skaffade sig kamera 1911 och gick runt i hemmen på söndagsmorgnarna och fotograferade på beställning. Några av hennes bilder publiceras här.

Dessa uppteckningar gav ett kunskapsunderlag för arbetet med interiörerna på utställningen. Men andra källor måste också utnyttjas. Till samtliga interiörer låg hus- och våningsplaner från stadens arkitektkontor till grund. Hundraårsperioden inleddes

Rum från år 1917 i lägenhet om rum och kök, bostad för garveriarbetare med hustru och två barn. Rekonstruktion på utställningen i Gävle.

med en bostad om kök och kammare från 1857, iordningställd för en tobaksarbetare med hustru och fem barn. För denna del kunde vi inte utnyttja upppteckningsmaterialet utan fick stödja rekonstruktionen på en mycket detaljerad bouppteckning. Föremålen lånades upp från olika håll i Gävle, främst från herr Bertil Karlsson, som handlar med gamla möbler och antikviteter. Ur sitt lager lånade han frikostigt ut en stor del möbler och prydnadsaker också till de andra interiörerna. Ett fåtal saker behövde lånas av Gävle museum. Denna äldsta interiör var möblerad med gustaviansk säng, bordbänk, byrå, pigtittare, stolar och kista i kammaren. I köket stod en pärlmålad skänk, kökssoffa, slagbord, stolar och för husgeråd en öppen kärthylla. Golvet var lagt med breda plankor, mattor saknades, men i kammaren var golvet strött med granris.

Ett enkelrum med kakelugnsspis i en nyuppförd arbetarkasern fick representera bostaden av 1897. Kamrer Helmer Viklund

hade funnit så gott som hela interiören med möbler, tavlor och prydnadssaker i orört skick i ett hus som skulle byggas om. Rummet hade sedan 1896 bebotts av en stadsarbetare och hans hustru; under tre år hade de haft mannens bror inneboende. Vi flyttade hela interiören till utställningen och kompletterade enstaka föremål. Möblerna sattes upp på samma sätt fast spegelvänt, vilket passade bättre för utställningsförhållandena. Den dominerande möblen var imperialsängen. På sidorna om den stod chiffonjé och skänk, vid fönstret en symaskin, mitt på golvet ett runt bord, invid diskbänken en kökssoffa för den inneboende och bredvid skänken ett litet matbord med vaxduk. Detta rum gav nog den största äkthetsprägl.

Den tredje lägenheten var ett rum i en lägenhet om rum och kök i Gavlegårdarnas första hus 1917. Lägenheten var tänkt för en garveriarbetare med fru och två barn. Här visades hur garnityrmöblen slagit igenom. Möbeltypen är så vanlig att trots vi fått möblerna från olika håll bildade de en enhet. Möbleringen var återgiven efter de anvisningar vi fått under upppteckningsarbetet.

Genom att Gavlegårdarna förfogade över ett antal rivningshus kunde paneler, dörrar, fönster och kakelugnar samt golvplankor och korkmattor brytas ur sin gamla miljö och användas på utställningen. Tapeter till två av rummen trycktes upp med gamla tryckvalsar och skänktes av Hagaströms tapetfabrik, tapeten till rummet 1917 fanns i lager och skänktes av Kåbergs tapetfabrik. De flesta textilierna lånades upp i staden, och från Nordiska museets förråd togs två omgångar gardiner och några dukar.

Denna del av "historiska" interiörer, som arrangerades av Nordiska museet, fullföljdes av ett vardagsrum från ett av höghusen från 1957. En möbelhandlare hade möblerat med just de möbeltyper som ett nygift tjänstemannapar skaffat sig till sin bosättning detta år.

Utställningen var öppen i 16 dagar och besöktes av drygt 10 000 personer. Efter dess rivning skingrades föremålen.